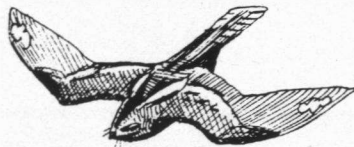

De Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* als broedvogel in Limburg

F. Schepers & E. van Asseldonk

Inleiding

De Nachtzwaluw is reeds lange tijd een bekende broedvogel van de Limburgse heidevelden. De eerste gedocumenteerde waarneming uit deze provincie is afkomstig van 1907 uit Melick-Herkenbosch (Hens 1965), maar het lijdt geen twijfel dat de soort ook daarvoor reeds broedvogel was. Na deze eerste waarneming is de Nachtzwaluw gemeld uit een groot aantal gebieden, die voornamelijk gelegen zijn op de midden- en hoogterrassen van de Maas in Midden- en Noord-Limburg, maar ook op enkele heidevelden in Zuid-Limburg. Uit het overzicht van Hens (1965) blijkt dat deze broedvogel, door hem ook 'vliegende pad' genoemd, in de eerste helft van deze eeuw zeker niet schaars is geweest in het Limburgse.

Ondanks het feit dat vele Limburgse vogelaars jaarlijks nachtzwaluwexcursies houden, zijn er helaas van zeer weinig gebieden goede aantalsgegevens voorhanden. De in 1988 georganiseerde nachtzwaluwcensus zal hopelijk een beter licht werpen op het daadwerkelijke voorkomen van deze soort in Limburg. In dit artikel wordt het voorkomen van de Nachtzwaluw in Limburg besproken, met een nadruk op de periode 1973-1987. Naast een beschouwing van de verspreiding in deze periode, zal getracht worden een globale aantalsschatting te maken van de Limburgse nachtzwaluwpopulatie in de periode 1984-1987. Tevens zullen bedreigingen en beheer van nachtzwaluwbiotopen in Limburg aan de orde komen.

Hopelijk gaat van dit overzicht een stimulans uit voor de vogelaars in Limburg om, in het kader van het Bijzondere Soorten Project (BSP) van Sovon, een aantal gebieden jaarlijks op Nachtzwaluwen te onderzoeken. Daarnaast hopen de auteurs dat dit artikel een bijdrage vormt voor een afgestemd beheer van de belangrijkste Limburgse nachtzwaluwgebieden.

Werkwijze

Om zicht te krijgen op de verspreiding en de aantallen van de Nachtzwaluw in Limburg is onderscheid gemaakt in vier perioden:

- vóór 1970: de gegevens uit de 'Avifauna van Limburg' van Hens (1965), alsmede archiefgegevens (Vogelstudiegroep Limburg en Vogelwacht Limburg) zijn per atlasblok weergegeven. Alleen

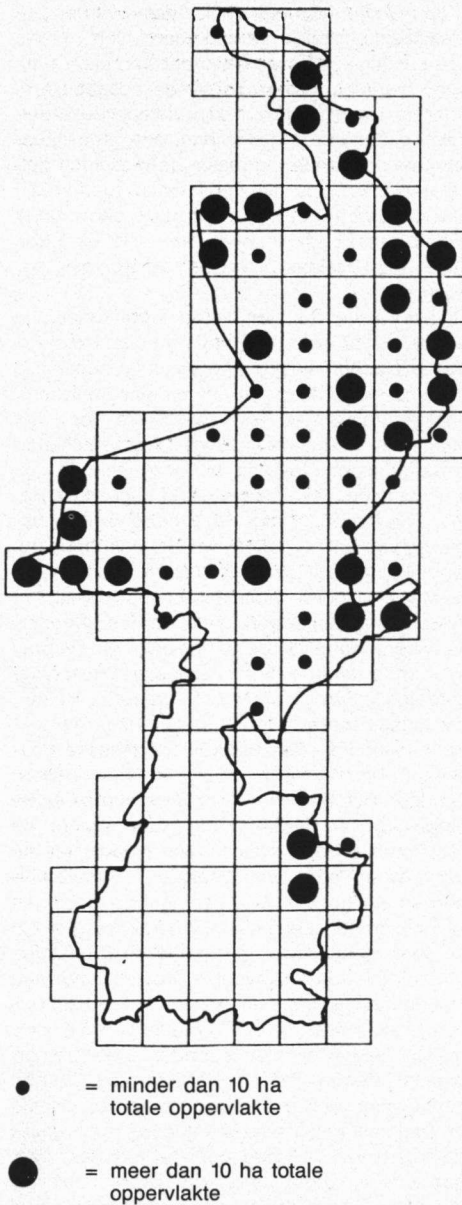
aan- of afwezigheid is in beeld gebracht.

- 1973-1977: de (eveneens kwalitatieve) gegevens uit de Atlas van de Nederlandse Broedvogels (Teixeira 1979) zijn gebruikt, waarbij onderscheid is gemaakt in mogelijk, waarschijnlijk en zeker broedend per atlasblok (voor definitie hiervan zie Teixeira 1979).

Nachtzwaluwbiotoop op de Brunsummerheide (Heerlen); in het bronnengebied van de Rode Beek het laatst als broedvogel in 1983.

Foto: F. Schepers.

Figuur 1. Het voorkomen van droge heide- en stuifzandgebieden in Limburg per atlasblok (kaartstudies en bijgewerkt naar: Grote Topografische Atlas van Nederland. Deel 4 : Zuid-Nederland).

– 1979-1983: de gegevens van de Atlas van de Nederlandse Vogels (Sovon 1987) zijn gebruikt, waarbij het geschatte maximale aantal exemplaren per atlasblok is weergegeven. Daartoe zijn de gegevens over mei, juni en juli samengevoegd. Met behulp van stipdiktes zijn de aantallen exemplaren (dus niet broedparen!) weergegeven.

– 1984-1987: de gegevens zijn verzameld door middel van een enquête onder zoveel mogelijk vogelaars en terreinbeheerders in Limburg (zie dankwoord). Daarbij werd tevens gevraagd om aantalsopgaven en gegevens met betrekking tot beheer van de terreinen. Zodoende kon voor deze periode een globale aantalschatting van de Limburgse nachtzwaluwpopulatie worden gemaakt.

Voor de gehele periode is het archief van de Vogelstudiegroep Limburg en de Vogelwacht Limburg geraadpleegd. Met uitzondering van beide atlasperioden zijn deze gegevens in de verspreidingskaartjes verwerkt. Van een klein aantal gebieden bleek het mogelijk een indruk te krijgen van de aantalsontwikkeling gedurende de laatste drie hierboven genoemde perioden. Met behulp van de gegevens van 1987 kon van een aantal terreinen de broeddichtheid (aantal territoria/100 ha) worden bepaald.

Verantwoording

Vanwege het ontbreken van systematisch onderzoek naar het voorkomen van de Nachtzwaluw, dienen de verspreidingskaartjes als een minimale afspiegeling van de werkelijke situatie te worden beschouwd. Dit geldt in het bijzonder voor de eerste periode. De mate van volledigheid neemt toe van de eerste naar de laatste periode. De ervaring is, dat de soort bij weinig intensief onderzoek getalsmatig meestal wordt onderschat. Van een aantal geschikt lijkende gebieden zijn in het geheel geen gegevens bekend. De belangrijkste bolwerken zijn echter wel gelokaliseerd. De volledigheid van de verspreidingskaarten is ook geografisch verschillend. Met name in Noord-Limburg zijn er veel bosgebieden met kapvlakten, heiderestanten, jonge aanplanten en open naaldbossen waar (solitaire) nachtzwaluuterritoria aanwezig kunnen zijn.

Vooral in dit relatief slecht onderzocht gebied kunnen nogal wat territoria gemist zijn. De situatie in Midden-Limburg is wat overzichtelijker, maar ook hier geldt dat zeker solitaire broedparen over het hoofd gezien kunnen zijn. Daarnaast zijn aantalsgegevens ook hier bijzonder schaars. De gegevens van Zuid-Limburg zijn vanwege het beperkte voorkomen en de intensiteit van het onderzoek vrij betrouwbaar.

In het verspreidingskaartje van de periode 1979-1983 (figuur 2c) zijn ook de meiwaarnemingen meegenomen; mogelijk hebben hierdoor enkele stippen betrekking op doortrekkende exemplaren.

Verspreiding van nachtzwaluwbiotopen in Limburg

Van de oorspronkelijke grote oppervlakte heide en stuifzand in Limburg, nog aanwezig in het begin van de twintigste eeuw, ontstaan door het

kappen van bos, afplaggen en schapenbegrazing, is momenteel nog slechts een restant over. Beëindiging van de schapenhouderij, toepassing van kunstmest, ontginning van woeste gronden en bebossing zijn de voornaamste oorzaken voor deze snelle vermindering van het Limburgse heideareaal, die zich met name vanaf circa 1930 snel heeft voltrokken. De oppervlakte droge heide en stuifzand is anno 1988 geslonken tot minder dan 3% van het Limburgse grondgebied. Daarmee is de oppervlakte geschikt nachtzwalubiotop sterk vermindert.

Overigens komt de Nachtzwaluw in Limburg ook wel in vochtige heide voor, maar het gaat hier om zeer lage aantallen (bijvoorbeeld Grote Peel en Mariapeel). De soort broedt hier mogelijk in de drogere delen. De nog bestaande heide- en stuifzandgebieden zijn voornamelijk gelegen op de hogere terrassen van de Maas, en in de dekzandgebieden in Noord- en Midden-Limburg (figuur 1). Grotere complexen zijn te vinden ten oosten van de Maas, zoals het Meinweggebied, De Hamert en de Bergerheide. Aan de westkant van de Maas zijn grotere heideterreinen te vinden ten westen en zuidwesten van Weert (Weerter- en Budelerbergen), bij Beegden (Beegderheide) en bij Venray (Swolgenderheide). In Zuid-Limburg is de Brunsummerheide, gelegen te midden van de stedelijke agglomeraties van de Oostelijke Mijnstreek, het enige heidegebied.

Naast de grotere heidecomplexen komen er in Midden- en Noord-Limburg tal van kleinere heideveldjes voor, restanten van voormalige heidegebieden. Deze heideveldjes zijn meestal gelegen te midden van bos- en cultuurland en liggen sterk geïsoleerd ten opzichte van andere heidegebieden. Naast genoemde terreintypen is de Nachtzwaluw ook in andere terreintypen aangetroffen namelijk op kaspvlakten, in bosranden langs akkers, langs bospaden, in groeven en zelfs op een mijnsteenbergt. In figuur 1 is de verspreiding van de voornaamste biotoop in Limburg, namelijk droge heide en stuifzand, weergegeven.

Verspreiding en aantallen van de Nachtzwaluw

Periode 1900–1970 (figuur 2a)

Hoewel de gegevens van Hens (1965) en de gegevens uit de archieven zeker niet volledig zijn, geeft het kaartje waarschijnlijk een goed beeld van de verspreiding gedurende deze periode. Het voorkomen van de Nachtzwaluw moet sterk aan veranderingen onderhevig zijn geweest. Waarschijnlijk heeft de soort de Limburgse heidevelden pas goed gekoloniseerd toen deze door grootschalige inplant van naaldhout (onder meer ten behoeve van houtteelt en stutmateriaal

in de mijnen), alsmede door afname van de bezettingsintensiteit, veranderden van grote, open, kaalgevreten vlakten naar een meer half-open heidelandschap met jonge bosgebieden. Daar de Nachtzwaluw in zijn biotoopkeuze duidelijk gebonden is aan allerlei overgangssituaties met opgaande begroeiing (afwisselend heidelandschap), zou het wel eens zo kunnen zijn dat de soort in het begin van deze eeuw zeker niet zo talrijk is geweest als rond de jaren 1930–1950. Helaas ontbreekt hierover enig bewijsmateriaal.

Op het kaartje is te zien dat op vrijwel de gehele oostoeever van de Maas, van Mook tot Koningsbosch, Nachtzwaluwen werden aangetroffen. De heiden, stuifzanden (op rivierduincomplexen), naaldhoutplantages en dergelijke op het midden- en hoogterras vormden hier uitstekende broedgebieden. Bekend uit deze periode zijn met name de Bergerheide, het Landgoed De Hamert, de Ravenvennen, de Meinweg en de omgeving van Echt-Montfort. Dit zijn ook thans belangrijke nachtzwaluwgebieden. Ten westen van de Maas in Noord- en Midden-Limburg zijn in het verspreidingsbeeld een aantal kernen te onderscheiden, namelijk de omgeving van Venray (met onder andere Ballonzuilbossen, Boschhuizenbergen, Swolgender en Tienraijsche Heide), het gebied tussen Blerick en Grathem (met onder andere Kesselse Bergen, Heldensche Bosschen, Boswachterij Heibloem, het Leudal, Landgoed De Bedelaer en de Beegderheide), de omgeving van Meijel (met onder andere de Mariapeel) en de omgeving van Weert (met onder andere Weerterbos, Weerter- en Budelerbergen en Boshoverheide). Van al deze gebieden zijn meldingen bekend. In Zuid-Limburg wordt de soort gemeld van met name de Brunsummerheide en de Schinveldse Bossen (omgeving Heerlen-Brunssum) en van de Boswachterij Vaals. Daarnaast zijn er ook meldingen van voormalige heiden op plateauranden zoals bijvoorbeeld bij Berg en Terblijt en Valkenburg. Daar de aantalsgegevens over deze periode onvolledig en fragmentarisch zijn, is het vrijwel onmogelijk de grootte van de broedpopulatie voor deze periode in te schatten. De schatting van Ganzevles et al (1985) van minimaal honderd paar voor heel Limburg is ongetwijfeld te voorzichtig, gezien de huidige populatieomvang (zie hieronder) en de toenmalige ruime verspreiding.

Duidelijk is evenwel ook dat de populatie aan het einde van de besproken periode, met name vanaf circa 1960, zware biotoopverliezen heeft geleden als gevolg van het te zeer dichtgroeiende van de heide, het tot sluiting komen van de naaldbossen, maar vooral door ontginning van geschikt biotoop. Gezien bovengeschetste ontwikkelingen lijkt het aannemelijk dat de broedpopulatie haar hoogste niveau bereikt heeft in de periode

rond 1950. Opmerkelijk is dat de meeste oude meldingen ook inderdaad stammen uit deze periode.

Kwantitatieve gegevens zijn schaars. Uit Hens (1965) en archiefmeldingen is het volgende te destilleren. Het merendeel der waarnemingen betreft overigens toevallige observaties; de aantallen van de paren zeggen derhalve weinig over het werkelijke aantal territoria.

Noord-Limburg: Bergerheide (1953: 2), Looierheide, Bergen (1953: 4 à 5), Ravenvennen (1953: 1 à 2), De Hamert (1963: 1 à 2). Mariapeel (1970: 5), Bovenste Molen, Venlo (1957: 2), Tegelen (1964: 2), Arcen en Velden (1961: 4).

Midden-Limburg: omgeving Vlodrop (1953: 4), Montfort (1961: 2), Meinweg (1952: 'veel'). Koningsbosch (1966: 1), Echt (1950: 1), Diergaarde, Echt (1953: 1), Beegderheide (1969: 1).

Zuid-Limburg: omgeving Brunssum (1959: 7), Schinveld (1959: 3), Boswachterij Vaals (1952: 4). Opmerkelijk zijn de waarnemingen van respectievelijk 14, 16, 15 en 20 exemplaren, jagend boven een vuilstort te Brunssum in augustus 1947.

Periode 1973–1977 (figuur 2b)

Omdat er in deze periode ten behoeve van de Atlas van de Nederlandse Broedvogels (Teixeira 1979) redelijk systematisch onderzoek is verricht, mag de verspreiding als vrij betrouwbaar worden bestempeld. Hoewel het kaartje betrekking heeft op vijf onderzoekjaren, lijkt het verspreidingsbeeld, vergeleken met dat van de periode voor 1970, iets te zijn uitgedund. Het is zeer waarschijnlijk dat er ten opzichte van de periode voor 1970 reeds een aanzienlijke achteruitgang heeft plaatsgevonden, gezien de ontwikkelingen in de rest van Nederland (in sommige gebieden werd

70–100% achteruitgang gemeld; Bijlsma in: Teixeira 1979). Van Limburgse broedgebieden bestaat hierover geen documentatie; aantalsgegevens zijn bijzonder schaars.

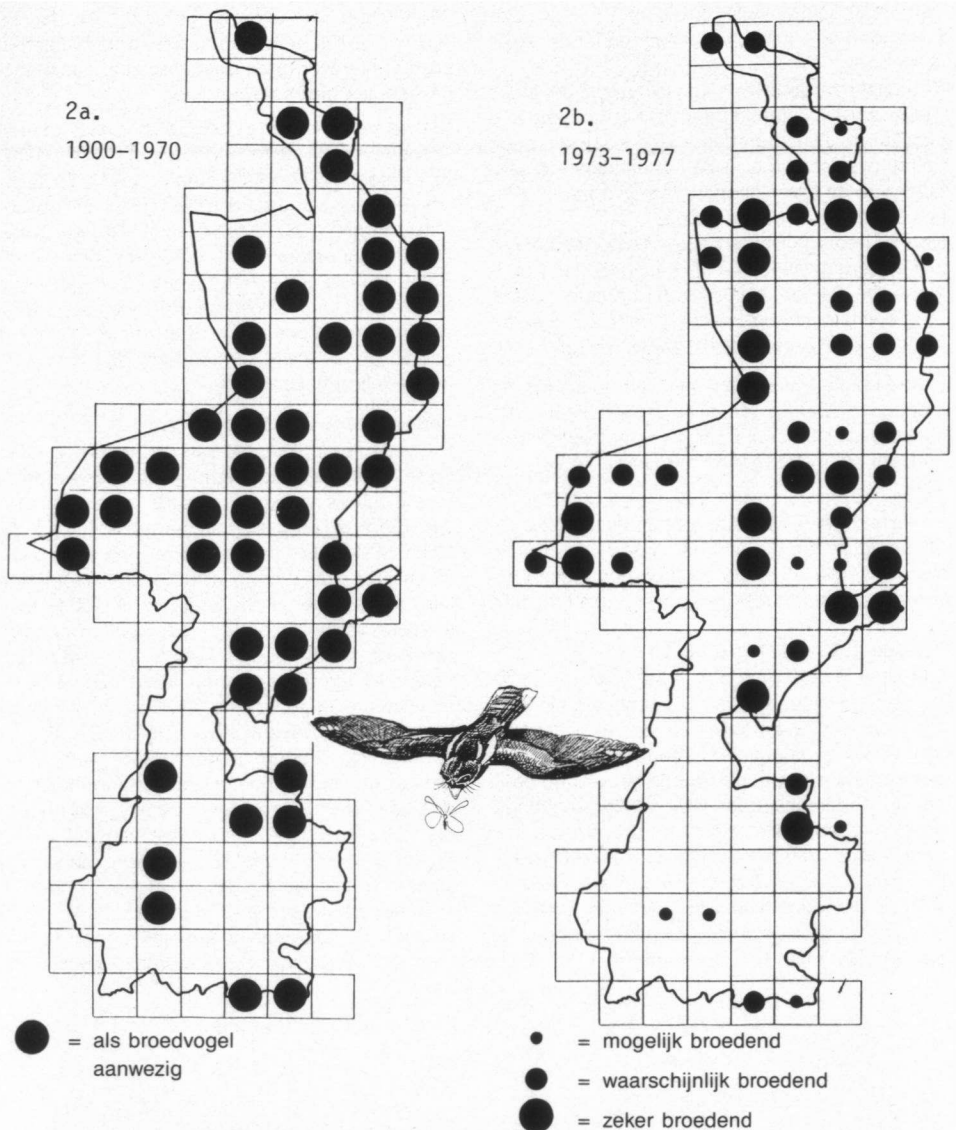
Niet op systematisch onderzoek berustende aantalsopgaven uit deze periode zijn: Mook (1977: 2), Afferden (1977: 2), De Hamert (1977: 2), Tegelen (1974: 2), Landgoed Arcen (1977: 6), Boschhuizerbergen (1977: 3) en Weert (1973: 4). Systematisch onderzoek in de omgeving van Weert-Budel leverde een schatting van 35–45 territoria op (mededeling F. Post), in de Heldensche Bosschen 4 (mededeling Th. Stemkens), en in het gebied van de Brunssummerheide 3–5 territoria (mededeling F. Hustings).

Periode 1979–1983 (figuur 2c)

Het verspreidingskaartje van de tweede atlasperiode (1979–1983) laat een voortgang van de al eerder geconstateerde afname zien. De verspreiding is nog sterker verbrokken en de Nachtzwaluw is uit een aantal gebieden zelfs verdwenen. Van de nog in 1973–1977 aanwezige kern tussen Blerick en Grathem is weinig over (de soort verdween onder meer van de Beegderheide en uit het Leudal), net als de verspreiding bij Venray, ten oosten van de Maas tussen Venlo en Roermond en tussen Vlodrop en Koningsbosch. In de Ravenvennen, de omgeving van Grubbenvorst/Lottum en de omgeving van Weert lijkt de soort echter goed stand te hebben gehouden. De aantalsgegevens (zie volgende paragraaf) geven een forse afname van het aantal broedparen aan. Toch lijkt het ontbreken van de soort in een aantal gebieden niet reëel, omdat ze er in perioden daarna (bijvoorbeeld 1984–1987) wel werd aangetroffen, in een enkel geval zelfs in aanzienlijke aantallen (vooral oostkant van de

Op de Bergerheide is één van de drie nachtzwaluwbolwerken in de provincie Limburg gehuisvest. Stufzand op rivierduincomplex. Foto: J. Buys.

Figuur 2. Het voorkomen van de Nachtswaluw in de provincie Limburg in vier perioden:
 a. 1900-1970 (naar Hens 1965 en Archief Vogelstudiegroep Limburg en Vogelwacht Limburg)
 b. 1973-1977 (bewerkt naar: Teixeira 1979),
 c. 1979-1983 (bewerkt naar: Sovon 1987),
 d. 1984-1987 (eigen materiaal).

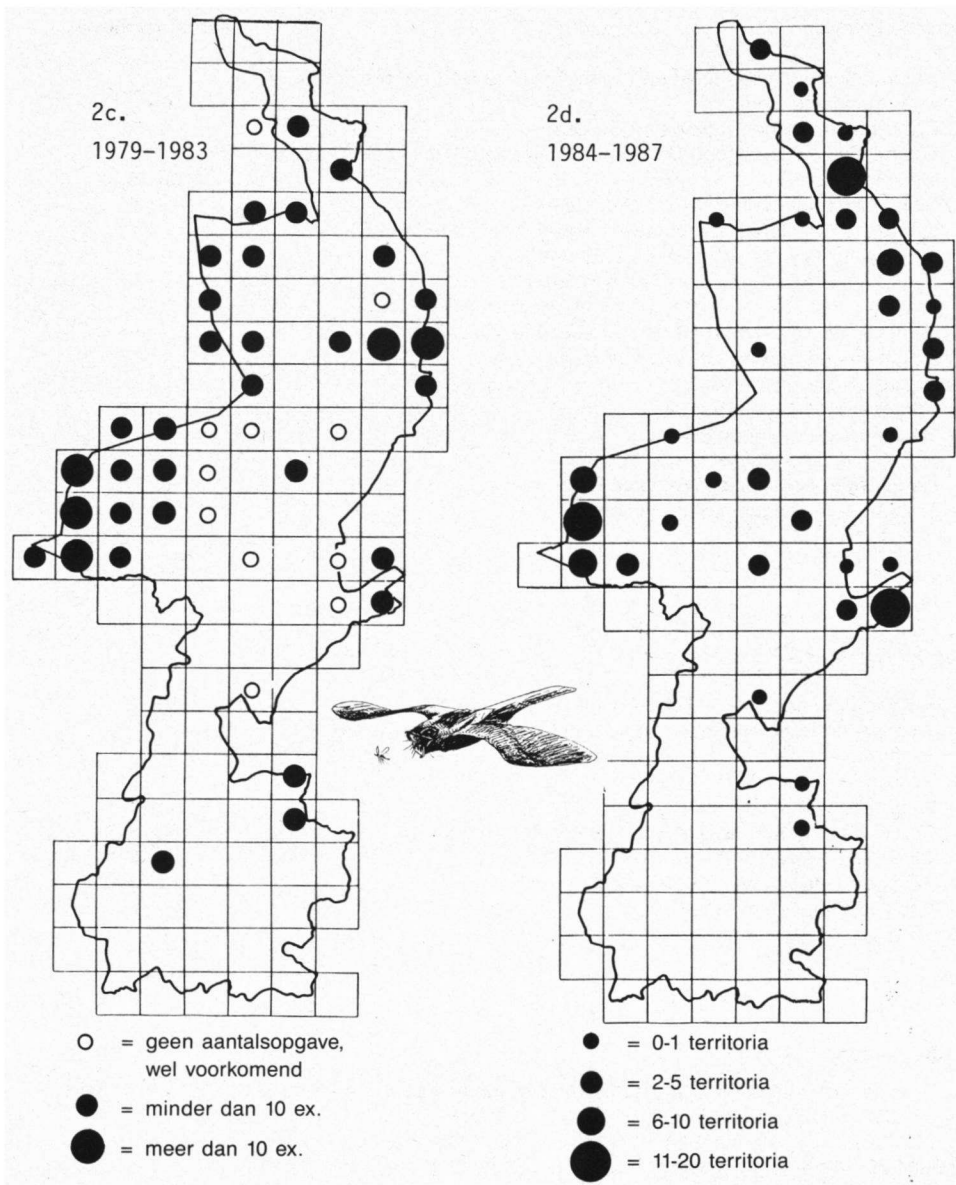
Maas). Dit is te wijten aan een te lage onderzoekintensiteit. Dit geldt zeker voor het Meinweggebied. Gezien de aantallen in de periode 1984-1987 is het voorkomen in 1979-1983 hier sterk onderschat. Andere gebieden waar de soort wellicht is gemist of sterk is onderschat, zijn de Mulderskop bij Mook, delen van de Bergerheide en de Looierheide bij Wellerlooi.

De enige aantalsopgaven uit deze periode komen van de Mulderskop bij Mook (1982:2) Groote Heide bij Venlo (1981: 3), het Quin, Aferden

(1979: 4), Landgoed De Hamert, Bergen (1980: 3), Bergerheide (1982: 4), Heldensche Bosschen (1979-1983: 2-3), Swalmen (1979: 1), de omgeving van Weert (1979-1983: 25-30) en de Brunsummerheide (1979: 1-3). Deze aantalsopgaven zijn meestal gebaseerd op een enkel terreinbezoek.

Periode 1984-1987 (figuur 2d)

Voor alle gebieden, waarvan met behulp van de enquête (zie methode) gegevens zijn binnengekomen, is een schatting gemaakt van het aantal

Voor de verklaring van de figuren zie het onderschrift van figuur 2 op de vorige bladzijde.

aanwezige territoria in de periode 1984-1987 (tabel 1). Hieronder volgt een bespreking van de situatie per deelgebied.

Noord - Limburg

Op de gehele oostoever van de Maas tussen Venlo en Mook zijn in deze periode Nachtzwaluwen aangetroffen. De kern van de verspreiding ligt rondom de Bergerheide en De Hamert. Bij een inventarisatie in 1985 van het gebied Bergerheide, Gemeenteheide en het Meeuwenvan (Heg 1986) werden zeker 8-10, vermoedelijk

echter iets meer territoria aangetroffen. Voor het gebied De Hamert-Looierheide ligt het aantal territoria tussen de tien en vijftien (meded. D. Heg). Het is duidelijk dat de gemeente Bergen de nachtzwaluwrijkste gemeente van Limburg is! Overigens zijn de aantalsopgaven van het Landgoed Arcen en de Ravenvennen mogelijk aan de lage kant.

Ten westen van de Maas is het veel somberder gesteld. De soort werd in klein aantal gemeld van de Boschhuizerbergen (Landgoed Geijsteren), Boekenderbos (Venlo), het Schuitwater

Noord-Limburg

aantal territoria

- Bergerheide, Gemeenteheide Bergen, Eckeltse Bergen, Meeuwen (gemeente Bergen)	10-12	
- Boswachterij Bergen (gemeente Bergen)	4-5	
- Looierheide en Landgoed De Hamert (gemeente Wellerlooi en gemeente Bergen)	10-15	
- Mulderskop (gemeente Mook-Middelaar)	1-3	
- Landgoed Geystersen, Boschhuizerbergen (gemeente Venray)	1	
- Landgoed Bleijenbeek (gemeente Afferden)	0-1	
- Landgoed Arcen (gemeente Arcen-Velden)	0-1	
- Lottumer Schuitwater (gemeente Grubbenvorst)	2-4	
- Tienraijische en Swolgenderheide (gemeente Meerlo-Wanssum)	1-3	
- Ravenvennen (gemeente Arcen-Velden)	1-2	
- Mariapeel (gemeente Horst)	0-1	
- Vredepeel (gemeente Venray)	1	
- Groote Heide (gemeente Venlo)	3	
- Holtmuhle Tegelen (gemeente Venlo)	1	
- Heldensche Bosschen (gemeente Helden)	0-2	
- Ballonzuilbossen (gemeente Venray)	0-2	
	<hr/>	
totaal:	35-57	
schatting:		45-65

Midden-Limburg

- Meinweg (gemeenten Melick-Herkenbosch, Vlodrop)	15-20	
- Weerter- en Budelerbergen, Boshoverheide (gemeenten Weert, Budel)	18-23	
- Laurabossen (gemeente Weert)	1-3	
- Weerterbosch (gemeente Weert)	1-3	
- Groote Peel (gemeenten Meyel, Nederweert en Asten)	0-1	
- Tungeler Wallen (gemeente Weert)	0-1	
- Beegderheide (gemeente Beegden)	0-2	
- Haeselaar (gemeente Echt)	0-1	
	<hr/>	
totaal:	35-54	
schatting:		35-60

Zuid-Limburg

- Brunssummerheide en Schinveldse Bossen (gemeenten Heerlen, Brunssum en Onderbanken)	0-1	
schatting:		0-1
	<hr/>	
totaal Limburg:	80-126	
	<hr/>	
totaalschatting voor Limburg:		85-130

Tabel 1: Aantal territoria van de Nachtzwaluw in Limburgse broedgebieden in de periode 1984-1987.

(Lottum), de Heldensche Bosschen, Mariapeel en de Vredepeel. Dit gebied is echter duidelijk slechter onderzocht dan de oostzijde van de Maas, waardoor mogelijk solitaire paren over het hoofd zijn gezien. De situatie op de Swolgender en Tienraijische Heide is onduidelijk; wel komt hier voldoende geschikte biotoop voor. Gezien het gevonden aantal van 35-57, lijkt een aantals-

schatting van 45-65 territoria voor Noord-Limburg reëel.

M i d d e n - L i m b u r g

In dit deelgebied is sprake van twee bolwerken, namelijk de omgeving van Weert en de Meinweg. In het eerste gebied zijn sterke fluctuaties van jaar op jaar geconstateerd, waarbij het ge-

middelde aantal territoria voor deze periode wordt geschat op 18-23 territoria (meded. F. Post). Sinds de periode 1979-1983 is de soort hier overigens op een aantal plaatsen verdwenen. De populatiegrootte in het Weerterbos kon helaas niet worden achterhaald. Mogelijk is hier nog een klein aantal territoria gevestigd. Het bolwerk in de Meinweg heeft ongeveer de zelfde omvang als dat in de omgeving van Weert. In 1987 is voor het eerst een redelijk betrouwbaar beeld verkregen van de populatiegrootte alhier. Deze omvatte minimaal 15-20 territoria (gegevens S. Jansen). Deze populatie vormt overigens één geheel met die in het Elmpeterwald (BRD, Kreis Heinsberg), welke in 1980 nog 27 territoria omvatte (Mildenberger 1984). In totaliteit gaat het in dit grensgebied dus om een omvangrijke populatie van rond de 45 territoria ! Inclusief een aantal solitaire territoria wordt een totaal van 35-54 territoria voor Midden-Limburg geschat. Het werkelijke aantal territoria zal naar alle waarschijnlijkheid niet veel hoger liggen.

Z u i d - L i m b u r g

Alleen van de Brunsummerheide en de Schinveldse Bossen zijn betrouwbare meldingen bekend. Op de Brunsummerheide werd de soort in 1984 niet meer waargenomen. In 1987 is er een losse melding uit dit gebied (mededeling G. van der Mast). Het is niet duidelijk of de soort nog in de Schinveldse Bossen broedt.

Met behulp van al deze gegevens is het mogelijk een aantalsschatting van de totale Limburgse populatie te maken. Deze bedraagt voor de periode 1984-1987 85-130 broedparen. Daarmee

herbergt Limburg circa 10% van de totale Nederlandse populatie (vergelijk Sovon 1987).

Dichtheden en aantalsveranderingen

Omdat van sommige terreinen de omvang van de nachtzwaluwpopulatie bekend is, kan de dichtheid voor deze gebieden berekend worden (tabel 2). Ze varieert van 0,75 tot 1,87 territoria per 100 ha, waarbij aangetekend dient te worden dat het voorkomen zich steeds concentreerde rond de heideterreinen en stuifzanden. De hieromheen liggende bosgebieden zijn echter ook bij de oppervlakteberekeringen betrokken. De dichtheden in deze nachtzwaluwbolwerken liggen zeker niet laag in vergelijking met populaties in Drenthe, op de Veluwe en in Noord-Brabant (zie Van Dijk et al 1982; Vogelwerkgroep Arnhem, 1982, Vogelwerkgroep De Kempen 1985 en diverse bijdragen elders in dit nummer).

Slechts van enkele Limburgse broedgebieden zijn aantalsontwikkelingen bekend. In de omgeving van Weert liep de stand in de periode 1975-1978 met 35-45 territoria terug naar 18-23 territoria in de periode 1984-1987 (mededeling F. Post). In de Heldensche Bosschen liep de stand van 1978 naar 1985 terug van 4 naar 0 territoria (mededeling Th. Stemkens). Op de Brunsummerheide liep de stand tussen 1975 en 1987 terug van 3-5 territoria naar 0-1 territorium. De voor geheel Nederland gesignaleerde teruggang van circa 40% in de periode 1978-1983 (Sovon 1987) gaat ook voor Limburg vermoedelijk op.

Verspreiding in omliggende gebieden

Vanwege de grote grenslengte is het voor Lim-

In het Nationaal Park in oprichting 'Meinweg' dient de recreatieve zonerings en het heide- en bosbeheer in belangrijke mate te worden afgestemd op de omvangrijke nachtzwaluwpopulatie die hier voorkomt.

Foto: S. Jansen.

Nachtswaluw, mannetje, vliegend boven het stulzand op de Brunsummerheide, 4 juli 1969.
Foto: W. Bult.

burg interessant te bekijken in hoeverre er sprake is van nabijgelegen nachtzwaluwpopulaties en wat de omvang hiervan is. Al eerder werd de populatie van circa dertig territoria in het Elmp-terwald (BRD) genoemd, welke een geheel vormt met die in de Meinweg. Dit is tegenwoordig overigens de enige grotere nachtzwaluwpopulatie in het Nederlands-Duitse grensgebied (Mildenberger 1984, Wink 1987). Andere nabijgelegen, omvangrijke populaties zijn in Belgisch Limburg gelegen op de Mechelse Heide tussen Opoeteren en Neerharen met minimaal 62 territoria in 1981. De totale populatie voor Belgisch Limburg werd in 1981 op maximaal 234 paren geschat (Matthé 1982). De meest nabije Nederlandse kernen liggen in Noord-Brabant, te weten de Grootte Heide en het Leenderbos (minimaal dertig territoria in 1978–1981) en de populatie van de Strabrechtse Heide (minimaal tien territoria in 1978–1981) (Heynen 1982, Sovon 1987).

Oorzaken van achteruitgang en aanbevelingen voor beheer van nachtzwaluwbiotopen in Limburg

Als belangrijkste oorzaken van achteruitgang van de Nachtzwaluw in Limburg kunnen worden genoemd:

- afname van de oppervlakte geschikte broedbiotoop door het dichtgroeien van heidevelden met spontane opslag. Vooral in kleinere heideterreinen worden nauwelijks beheersmaatregelen genomen (te duur), waardoor deze snel dichtgroeien;

In de provincie Limburg zijn vele voorbeelden te vinden van heidevelden welke nog vrij recent zijn dichtgegroeid. In de laatste jaren worden (voormalige) heideterreinen echter ook weer opengemaakt door bomenkap (onder andere Ravenvennen, Brunsummerheide), al wil dit niet per definitie zeggen dat een geschikt broedbiotoop ontstaat (zie onder). Gebieden waar nachtzwaluwbiotopen verloren gingen door ontgrondingen zijn onder meer een deel van de Bergerheide (nu recreatieplas Leukermeer) en delen van de Brunsummerheide en de Schinveldse Bossen (zand-, klei- en grindwinning);

Opdam & Retel Helmrich (1982) vonden een toename van de presentie van Nachtzwaluwen naar gelang de oppervlakte van heideterreinen groter wordt. Hoe groter een heideterrein, des te groter de kans dat geschikte biotoop aanwezig is en des te kleiner de uitsterfkans van een populatie is. Afname van de oppervlakte van grotere heidegebieden waar de bolwerken van de Nachtzwaluw gevestigd zijn, is dus funest;

- toename van de geïsoleerde ligging van heideterreinen. Hoe geïsoleerder een heidegebied ligt ten opzichte van andere heidegebieden, des te soortenarmer het is. De Nachtzwaluw vestigt zich namelijk eerder in een terrein wanneer in de directe omgeving een terrein is waar de soort reeds voorkomt (Opdam & Retel Helmrich 1982). Waarschijnlijk speelt hierbij plaatstrouw een belangrijke rol (onder andere Cramp et al 1985). De meeste Limburgse heideterreinen liggen sterk van elkaar en van soortgelijke terreinen in de aangrenzende buitenlandse gebieden, geïsoleerd;

- toename van de recreatie in heidegebieden heeft nadelige consequenties. De Nachtzwaluw is als grondbroeder erg gevoelig voor verstoring (onder andere Bauer & Thielcke 1982, Osieck 1986). De meeste Limburgse heideterreinen zijn goed ontsloten en worden intensief door recreanten gebruikt. Veel terreinen zijn daarom voor de Nachtzwaluw ongeschikt geraakt; het is dan ook niet vreemd dat in de belangrijke nachtzwaluw-

gebied	jaar van onderzoek	geschat aantal territoria	oppervlakte (ha)	dichtheid (terr/100 ha)
Meinweg	1987	15–20	2000	0.75–1.00
Bergerheide en omgeving	1985	12–14	1400	0.85–1.00
omgeving Weert	1984–87	18–23	1500	1.20–1.53
Hamert, Looierheide	1984–87	10–15	800	1.25–1.87

Tabel 2: Dichtheid van nachtzwaluwterritoria in een aantal Limburgse broedgebieden.

gebieden de meeste territoria in de meest rustige (vaak voor publiek afgesloten) terreindelen zijn gevestigd. In sommige gebieden zijn geschikte nachtzwaluwbiotopen zelfs acuut bedreigd (bijvoorbeeld motorcrossen in stuifduingebieden van de Bergerheide);

– het heidebeheer: het tegengaan van toenemende verbossing van heidevelden is van belang voor het behoud van biotoop, als dit maar niet te rigoureus en te grootschalig gebeurt. Het te kaal en te openmaken van heideterreinen kan zelfs leiden tot verlies van geschikte broedbiotoop. Mogelijk is dit in enkele gebieden reeds het geval (Brunsummerheide). Er zal steeds sprake moeten zijn van een afwisselend en struktuurrijk heidelandschap, waar jonge en oude heide naast elkaar voorkomen en opslag niet volledig wordt geweerd. Door de toegenomen vergrassing van heidevelden is het mogelijk dat er een vermindering van het aanbod en een verandering van het soortenspectrum van insecten heeft plaatsgevonden. Hiermee is de voedselsituatie voor de Nachtzwaluw, die vooral leeft van grote, vliegende insecten (nachtvlinders, kevers en dergelijke), mogelijk verslechterd (Cramp et al 1985). Het tegengaan van vergrassing kan dan ook afhankelijk van de gevolgde methoden, als positief voor de Nachtzwaluw worden beschouwd;

– andere factoren, welke als oorzaak van de achteruitgang van de Nachtzwaluw worden genoemd zijn onder meer de afname van de hoeveelheid grote insecten door het gebruik van bestrijdingsmiddelen, klimatologische factoren op lange termijn, zowel in de broed- als in de

overwinteringsgebieden (zie onder andere Williamson 1975, Elkins 1983). Het op grote schaal gebruiken van bestrijdingsmiddelen in de overwinteringsgebieden heeft eveneens zijn negatieve invloed op de broedpopulatie (Cramp et al 1985).

In Limburg zijn voor het behoud en de ontwikkeling van de nachtzwaluwpopulaties de volgende aanbevelingen van belang:

– behoud van de bestaande broedgebieden (zie tabel 1);

– herstel van voormalige broedgebieden door regeneratie van heidevelden en overeenkomstige biotopen. Dit geldt niet alleen voor de grotere, maar vooral ook voor de kleinere heideterreinen;

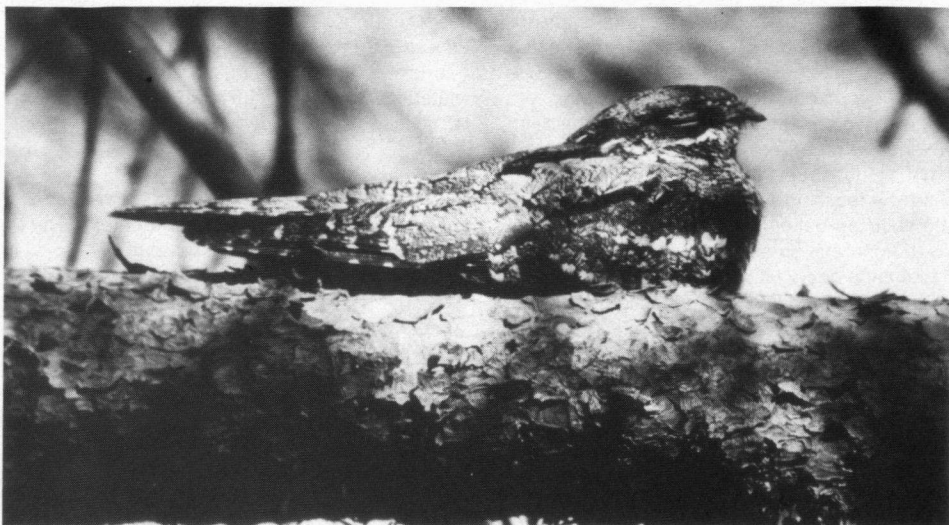
– het via het beheer handhaven en ontwikkelen van geschikte nachtzwaluwbiotopen door middel van het handhaven van solitaire boomgroepen en opslag in open terreinen, het creëren van overgangszones tussen bossen en heidevelden, het niet inplanten van stormvlakten, het bij verwijdering van bosopslag open maken van kleine vakken (bijvoorbeeld 30 x 30 meter) waarbij de resterende bosopslag blijft staan, het creëren van open, zandige plekken en het achterlaten aldaar van enkele dode stammen, schors en dergelijke liefst op beschutte, ontoegankelijke plekken;

– het afsluiten van (potentiële) broedplaatsen voor recreanten en het zonodig opheffen van bestaande paden, vooral langs fraai ontwikkelde randen. Dit moet vooral mogelijk zijn op de grotere heidegebieden. Een recreatieve zonering van de Nationale Parken in oprichting Meinweg en

Nachtzwaluw hoedert jongen op een broedplaats tussen Struikheide *Calluna vulgaris*. Brunsummerheide, 31 juni 1969.

Foto: W. Bult.

Voldoende rust in de broedgebieden is voor de Nachtzwaluw van groot belang. Bosporus, Istanbul, Turkije, 28 september 1978.
Foto: H. Koks.

De Hamert dient zich onder andere te richten op de belangrijke nachtzwaluwpopulaties in deze gebieden;

– het gebruik van, liefst grote, grazende dieren in het beheer, waardoor op een meer natuurlijke wijze overgangssituaties kunnen worden gecreëerd, meer structuur in de vegetatie wordt aangebracht en de insektenrijkdom (mestkevers en dergelijke) kan worden vergroot. Zo mogelijk dienen grote oppervlakten onder begrazingsbeheer te worden gebracht. Daarbij dient het niet alleen te gaan om begrazing van de heideterreinen zelf, maar vooral om overgangen van bos naar heide en het bos zelf. Bosbegrazing ligt echter in vele terreinen, om uiteenlopende redenen (onder andere boswettelijke), nog steeds erg moeilijk. Juist een meer open karakter van bijvoorbeeld grove-dennenbossen (met natuurlijke verjonging) kan een belangrijke uitbreiding van geschikte nachtzwaluwbiotoop betekenen. Een overmatige begrazingsdichtheid (bijvoorbeeld permanent inscharen van veel schapen op broedplaatsen) zou echter ook nadelige effecten kunnen hebben (verstoring of vernieling van nestplaatsen);

– ten slotte is het van belang in de meest belangrijke nachtzwaluwterreinen jaarlijks inventarisaties uit te voeren. Het volgen van aantals-

ontwikkelingen en de verspreiding van de broedparen in deze gebieden is van groot belang om met het beheer in te kunnen spelen op het behoud van deze fraaie heidevogel.

Dankwoord

Zonder de hulp van de navolgende personen was dit artikel niet mogelijk geweest. Voor het aandragen van gegevens (of het helpen daarbij) gaat onze dank uit naar de navolgende personen: Ph. Bossenbroek (Staatsbosbeheer-terreinbeheer), P. Brouwer (Vogelwerkgroep Nijmegen), W. Bult, J. Buys (Natuur, Milieu en Faunabeheer), W. van der Coelen, A. van den Eynde (Natuurmonumenten), J. Erkens, R. Geraedts (Limburgs Landschap), D. Heg, J. Hermans, F. Hustings (Sovon), S. Jansen, P. Keyzers, A. Lenders, E. de Leyer (Limburgs Landschap), G. van der Mast (Streekgewest Oostelijk Zuid-Limburg), B. van Noorden, F. Post (Provincie Noord-Brabant), mevrouw M. Reijnders, Th. Stemkens, F. Schaakxs (Vogelwacht Limburg), R. Schols, W. Vergoossen. Voor het lenen van fotomateriaal gaat onze dank uit naar W. Bult, J. Buys, S. Jansen en H. Koks. F. Hustings, B. van Noorden en R. Schols waren zo vriendelijk het manuscript kritisch door te nemen.

■ F. Schepers, Ophoven 56, 6133 XW Sittard & E. van Asseldonk, Schout Kellenerstraat 68, 6042 XH Roermond.

